

A
TORNyai
JÁNOS
MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

2021

III.

A
T O R N Y A I J Á N O S
M Ú Z E U M
É V K Ö N Y V E

III.

H Ó D M E Z Ő V Á S Á R H E L Y

2 0 2 1

**A TORNyai JÁNOS MÚZEUM ÉVKÖNYVE III.
2021**

Felelős kiadó:

Dr. habil. Miklós Péter szakmai tanácsadó
Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ
Hódmezővásárhely, 2021

Szerkesztőbizottság:

Dr. habil. Miklós Péter – elnök
Bernátsky Ferenc, Csányi Viktor, Nagy Gyöngyi, Terendi Viktória, Vincze Gábor

Szerkesztők:

Bernátsky Ferenc, Csányi Viktor, Nagy Gyöngyi, Terendi Viktória

Angol fordítás:

Antalffy Elayne

Arculatterv, borítóterv:

Szender Ákos

Képszerkesztés, tördelés:

Göbolyös Mihály

Nyomda:

s-Paw Bt.

ISSN 2677-0121

Az évkönyv megjelenését támogatta


Nemzeti Kulturális Alap

TARTALOM — CONTENTS

<i>Miklós Péter</i>	
<i>Előszó</i>	5
<i>Csányi Viktor</i>	
<i>Egy légifelvétel nyomában... Újabb régészeti lelőhelyek és leletek Hódmezővásárhely-Szikáncson</i>	7
<i>Following up an aerial photograph. New archaeological sites and finds in Hódmezővásárhely-Szikáncs</i>	27
<i>Szabó-Hubay Attila Győző</i>	
<i>Török kori, kora újkori és újkori cseréppipák a tram-train hódmezővásárhelyi nyomvonaláról</i>	29
<i>Clay pipes from the Turkish period and Early Modern Age from the route of the Hódmezővásárhely tram-train</i> ...	49
<i>Terendi Viktória</i>	
<i>Divatos vásárhelyiek, avagy Hódmezővásárhely öltözködéskultúrájának jellemzői 1930 és 1945 között</i>	59
<i>Fashionable locals, or characteristics of dressing culture in Hódmezővásárhely between 1930 and 1945</i>	71
<i>Bernátsky Ferenc</i>	
<i>A Tornyai János Múzeum épületei</i>	73
<i>The buildings of the Tornyai János Museum</i>	84
<i>Vincze Gábor</i>	
<i>Hódmezővásárhelyi „hunyadiak” a népbíróság előtt</i>	85
<i>Hódmezővásárhely “Hunyadists” before the people’s tribunal</i>	100
<i>Képiró Ágnes</i>	
<i>Romábrázolás az ezredforduló utáni kortárs magyar festészetben</i>	101
<i>The portrayal of ruins in contemporary Hungarian painting in the new millennium</i>	109
<i>Radnai Kitti</i>	
<i>A Tornyai János Múzeum szakkönyvtárának története és a régi könyvek titkai</i>	111
<i>History of the Tornyai János Museum’s library and secrets of old books</i>	117
<i>M. Balázs Zsuzsanna</i>	
<i>Értékmentés másként. Rendhagyó beszámoló a Tornyai János Múzeum restaurátor műhelyéből</i>	119
<i>A different approach to preserving values.</i>	
<i>Report on the work of the Tornyai János Museum’s restoration workshop</i>	127
<i>M. Balázs Zsuzsanna</i>	
<i>Gramofon restaurálása</i>	129
<i>Gramophone restoration</i>	133
<i>Rövidítések jegyzéke — List of Abbreviations</i>	135

ELŐSZÓ

A *Tornyai János Múzeum Évkönyve* harmadik kötetét tartja a kezében a Kedves Olvasó. 2019-ben, a megújult évkönyvsorozat útnak indításakor csak reménykedhettünk abban, hogy a kiadványsorozat évről-évre megjelenhet majd, helyet biztosítva az intézményben zajló tudományos, közművelődési, muzeológiai munkáról szóló tanulmányok számára. 2021-ben, ebben a világiárvánnyal és egy sor kihívással nehezített évben mégis örömmel nyugtázhatjuk, hogy a *Tornyai János Múzeum Évkönyve* — mint sorozat — nem egy rövid föllángolás volt csupán. Az intézményben az eltelt egy évben is töretlen, kiemelkedő szakmai munka folyt, amelyről — korábbi kötelezettségvállalásunknak eleget téve — számolnak be a múzeum munkatársai ennek a hagyományos fölépítésű múzeumi évkönyvnek a hasábjain.

A kiadvány elsődleges célja a múzeum gyűjteményeiben városunk múltjáról fellelhető kultúrkincs egyes elemeinek, aspektusainak tudományos igényű földolgozása, publikálása, amelyek a mélyebb feltáró kutatások követelményeinek is megfelelnek, s azok során eredményesen felhasználhatóak.

Az intézmény munkáját korábban évekig irányító szakemberként nagy öröm számomra, hogy Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzatának, valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatásának köszönhetően idén is megjelenhet az évkönyv, amelyre a múzeumi élet folytonosságának szimbólumaként tekinthetünk. Köszönet illeti továbbá a kötet szerzőit és szerkesztőit, akik az egyes szakterületeken a múzeumi gyűjtés, a megőrzés és a bemutatás feladatai mellett a kutatómunkában és a tudományos földolgozásban is aktívan részt vállaltak.

A szerkesztőbizottság elnökeként őszintén bízom abban, hogy a következő években is számot adhatunk a hódmezővásárhelyi közgyűjteményben folyó szakmai és tudományos munkáról, hiszen a Tornyai János Múzeum mindig is fontos kultúraközvetítő szerepet töltött be a helyi társadalom számára. Ennek a szellemiségnek a jegyében ajánlom a *Tornyai János Múzeum Évkönyve* harmadik kötetét, amely kutatási eredményeink bemutatásán túl — reményeim szerint — hozzájárulhat az egész életen át tartó tanulás és a tudás társadalmiasítása céljának megvalósításához is.

Dr. habil. Miklós Péter
a szerkesztőbizottság elnöke

CSÁNYI VIKTOR

Egy légifelvétel nyomában... Újabb régészeti lelőhelyek és leletek Hódmezővásárhely-Szikáncson

„Sárgálló aranyát más gyűjtse-növelje halomba,
s üljön ezer holdján croesusi kincsei közt,
szomszéd ellenség rohamát rettegve szünetlen,
míg szelid álmait a kürt szava kergeti el...”

Albius Tibullus (I. könyv 1. elégia. Kardos László fordítása.)

Bevezetés

Nem túlzás azt állítani, hogy Hódmezővásárhely határának egyik sokak által ismert régészeti lelőhelye a régészeti lelőhelyek közhiteles nyilvántartásában Szikáncs, Józó Erzsébet tanya néven szereplő Hódmezővásárhely 291. számú lelőhely. Itt, a szikáncsi 93. számú tanyához tartozó területen kerültek elő 1963. október 21-én az első solidusok, melyekből végül 1439 jutott a Magyar Nemzeti Múzeumba.¹

A hun fejedelmi udvarba minden bizonnyal császári adóként küldött, számunkra ismeretlen okból, legkorábban 445–446 tájékán földbe rejtett solidusokról több tanulmány és ismeretterjesztő cikk is megjelent,² ezért a leletegyüttes részletes ismertetésétől jelen tanulmányban eltekintek.³

Az 1963-ban előkerült, 6446 gramm összsúlyú, a Kárpát-medencében eddig ismert legnagyobb hun kori éremkincset újra reflektorfénybe helyezte, hogy a Tornyai János Múzeum a feltárás 50. évfordulójáról 2014. január 31. és május 18. között egy időszaki kiállítással emlékezett meg.⁴ A kamarakiállítás célja egyrészt az volt, hogy felelevenítsék az éremleret előkerülésének rendkívül izgalmas történetét, másrészt pedig köszönetet nyilvánítsanak Józó Erzsébetnek és családtagjainak, akik a leletek előkerüléséről értesítettek a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárát, valamint

a leletegyüttest összegyűjtő és a további részeit feltáró szakembereknek,⁵ akiknek a munkáját Korek József, a Magyar Nemzeti Múzeum akkori főigazgató-helyettese irányította.

1963. november 1-én került sor az első helyszíni szemlére. A feltáró munkának köszönhetően 1963 novemberében és decemberében további, közel 300 érme került elő. 1963. december 1-én, valamint december 3. és 5. között az 1960-as években a hazai régészeti kutatásban jelentős újításnak számító fémkereső műszeres kutatást végeztek a helyszínen. A Csanda Ferenc és Zalavári Tibor mérnök által kifejlesztett és elkészített, az apró régészeti fém tárgyak észlelésére is alkalmassá tett fémkereső műszerrel is átvizsgálták a területet.

Egy légifelvétel nyomában...

A véletlennek köszönhető, hogy a Magyar Néphadsereg Térképészeti Intézetének Li-2-es típusú, 1962-ben fényképező repülőgéppé átalakított gépe (1. kép) 1963. november 2-án, a lelet összegyűjtésének idején 1850 méter magasságból pásztázta a szikáncsi határ ezen részét (2. kép) és egy, régészeti szempontból is rendkívül értékes felvételt készített (3. kép). Ha jobban szemügyre vesszük a légifotót, jól láthatóvá válik az egykori Szikáncs 93. számú tanya, még közelebbről pedig minden kétséget kizáróan körvonalazódik a tanyából az éremkincs előkerülési helyére vezető, közel két hét alatt lejárt „ösvény”, valamint az a terület, amit a megtalálók „felástak” (3. kép).

Részben a fényképfelvétel alapján a Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ munkatársai 2018. október 16. és 2019. március 22. között terepbe-

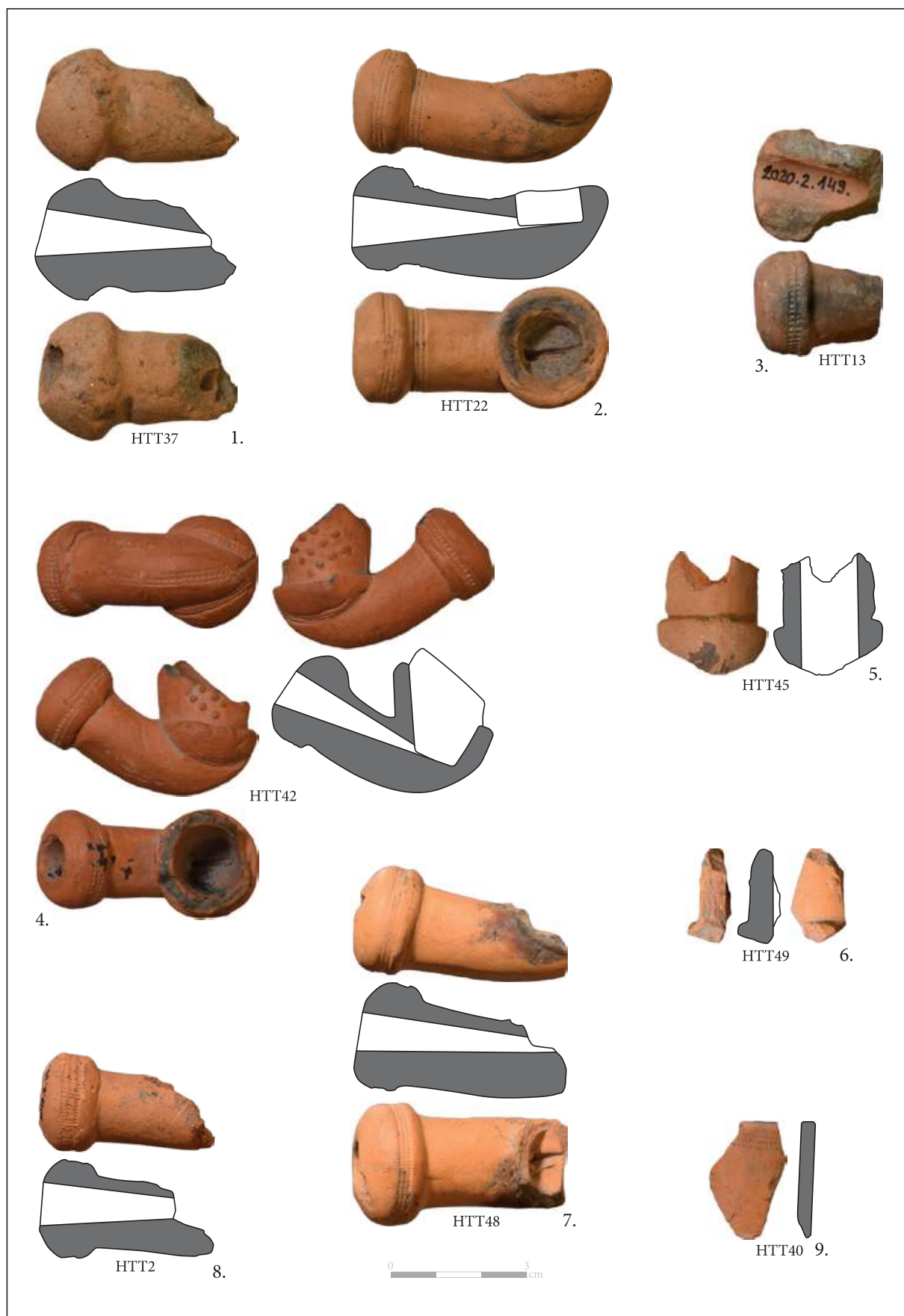
¹ Később a Tornyai János Múzeum 5 solidust kapott a Magyar Nemzeti Múzeumtól, amelyek 64.3.1–5. leltári számokon szerepelnek a múzeum Régészeti Gyűjteményében.

² BÍRÓNÉ SEY 1976; NAGY 1984; SÜLYÖK 2005

³ A kincs zömét (közel 98%-át) II. Theodosius (402–450) solidusai alkotják. Emellett mindössze Honorius (395–423) 2 darab, valamint III. Valentinianus (424–455) 32 darab solidusa fordul elő benne. Döntő többségük (99,6%) a konstantinápolyi verdében készült, csak III. Valentinianus néhány verete származik a római, illetve a ravennai verdéből. A pénzek kibocsátásának idejét a 420-as évek eleje és a 440-es évek közepe közé tehetjük. II. Theodosius 443-ban készült solidusai, valamint egy feltehetően 445-ben vert unikális érme a legkésőbbiek, ezek jelentik a leletegyüttes záródását.

⁴ A *Kincsek a szántásból* – A szikáncsi aranylelet című tárlat. A kiállítást L. Simon László, a Nemzeti Kulturális Alap elnöke nyitotta meg. A tárlat sikerét jelzi, hogy azt három és fél hónap alatt közel ötezen tekintették meg.

⁵ A hun kori éremleret feltárására a lakossági bejelentést követően Korek József, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgató-helyettesének irányítása mellett került sor, melyben a Nemzeti Múzeum és a Tornyai János Múzeum munkatársai is részt vettek: Bíróné Sey Katalin numizmatikus és Horváth Béla régész, illetve Nagy Katalin régész, Forrai József restaurátor és Égető János gazdasági ügyintéző.



3. kép: 17–18. századi magyar típusú szórvány pipatörödékek a tram-train hódmezővásárhelyi nyomvonaláról.



1. kép: Molnár Imre csókási gazda tanyáján csizmával és kalappal viselt világos színű, azonos anyagból készített mellényből, zakóból és priccsesnadrágból, világos színű ingből és nyakkendőből álló együttesben 1923-ban. A traktort vezető Kecskeméti Sándor öltözete az ipari munkások ruházatkodási szokásait követte, bővebb szárú, erősebb anyagból varrt nadrágot, kigombolt és felgyúrt ujjú fehér inget és sildes sapkát viselt. Lábbeli-je a fotó alapján nem kivehető. (Fotó: Till Viktor. TJM HGy ltsz.: 67.30.36.)



2. kép: Ismeretlen párt ábrázoló esküvői fénykép az 1930-40-es évek fordulójáról. A Susáni Református Templom előtt pózoló ifjú pár női tagja egyenes fazonú, bokáig érő, hosszúujjú, elöl gombos felsőrésű fehér menyasszonyi ruhát, pártaszerű fejdísz és hosszú fátylat viselt. Férje öltözete a gazdák körében jellemző viseleti trendet követte. A zakó hajtókarját völgényi bokréta és óralánc díszítette. (TJM NGy ltsz.: 85.4.19.)



3. kép: Gazdabáli Szervezőbizottság tagjait ábrázoló fénykép, az 1930-as évek második feléből. A gazdaiifjakból álló csoport többsége a polgári körökben általános, elegáns megjelenés normáit követve öltönyt, fehér inget, mintás vagy fekete nyakkendőt, fehér kesztyűt és cipőt viselt. Voltak azonban kivételek: egy fiatalember (aki épp a jogi tanulmányait végezte) formális alkalmi öltözetet: szmokingot és csokornyakkendőt viselt, míg a bal szélén ülő társa priccsesnadrágot és csizmát viselt. (TJM HGy FT ltsz.: 2021.2.1.)

dő¹⁶ csizma – priccsesnadrág¹⁷ – ing – mellény – zakó együttes, az ide tartozó férfiak munkaalkalmakkor vászonpantallóban és felgyúrt ujjú ingben, ünnepi, vagy kiemelt jelentőségű eseményeken pedig gyakran öltönyben jelentek meg. Ugyanakkor e csoportban voltak olyanok is, akik bálba, vagy az esküvőjükre is a priccsesnadrágos együttest viselték — amit a fekete szín és a nyakkendő tett ünnepivé és elegánsná. Mindezek arra utalnak, hogy bár az öltözet mindenkor az egyén társadalmi, kulturális pozícióját és identitását tükrözi, e tényezők változása visszahat a ruházatra. Ebben a kulturális és társadalmi változások folyamataival átszőtt időszakban a „gazda öltözet” jelenthette az önálló mezőgazdasági kisvállalkozó erős öntudatát, a változó körülmények között is a paraszti gyökerek-

¹⁶ NAGY 1975, 350.

¹⁷ Eredeti nevén breeches pants: szarvasbőrből készült, a combon ívesen kiszélesedő, a lábszáron szűk szabású nadrágtípus, amely Nagy-Britanniában és Európa nyugati részén a 18. századtól volt használatban. Hazai típusának alapanyaga azonban elsősorban szövet vagy vászon volt. <https://www.britannica.com/topic/trousers> (2021. 11. 05.)

RADNAI KITTI

A Tornyai János Múzeum szakkönyvtárának története és a régi könyvek titkai

Intézménytörténet

Hódmezővásárhelyi közkönyvtárának megalapítására a fennmaradt jegyzőkönyv szerint 1880. július 10-én, a városi tanács ülésén Ábrai Károly polgármester tett javaslatot. „[A] közkönyvtárak közhasznúsága felsorolása mellett kérdésbe teszi, hogy nem látná-e a tanács jónak és az időt elérkezettnek, hogy egy közkönyvtárnak városunkba létesítése iránt a kezdeményező lépések megtételének, s e célból a köz költségvetésbe évenként bizonyos összeg vétetnék fel, így már a jövő évi költségvetésben 100 forint irányoztatnék elő.”¹ A városi könyvtár végül 1907. május 12-én, a városházán lévő főispáni lakásban nyitotta meg kapuit.² A gyűjtemény első felügyelője Szalay József,³ kezelője Székely János⁴ volt. A könyvvállomány folyamatos gyarapodása miatt a kötetek elhelyezése nehézkessé vált, ezért már 1908-ban és 1910-ben is igyekeztek megfelelő helyet találni a könyvtár elhelyezésére, azonban ekkor még nem jartak sikerrel.⁵

A városi múzeum létrehozásának gondolatát pedig Tornyai János festőművész⁶ vetette papírra 1899–1900 körül: „...legelsősorban azért jöttem Vásárhelyre, hogy lassanként, csendesesen egy kis életet hozzak be a városba, és a magam csekély tehetsége szerint ápolgassam itt a művészeti életet. ... E célom elérésére...legelső teendő néha-néha egy kis felolvasás, egy-egy hírlapi cikkek, majd azután valami szerényebb kiállítás, és mihamarabb egy városi múzeum s benne nyilvános könyvtár, régiségtár és képtár.”⁷ A gyakorlati megvalósítás az 1904-es ipari és mezőgazdasági kiállítás nyomán indult el, akkor ugyanis a kiállításához kapcsolódóan egy néprajzi tárlatot is láthatott a közönség. Ennek

anyagát Kiss Lajos⁸ gyűjtötte egybe Tornyai János útmutatása alapján. Ennek sikere, országos szaktekintélyek véleménye, és helyi művészek ösztönzése nyomán döntött a város vezetése 1905 februárjában a múzeum megalapítása mellett. Végleges helyet azonban hosszú ideig nem kapott, a bérelt helyekre való gyakori költözést a tárgyak megsínylették. A város végül államsegélyből, 1914. július 1-én 65.000 koronáért megvásárolta dr. Imre József Ferenc József sugárút 14. szám (ma: dr. Rapcsák András út 16.) alatt álló emeletes lakóházát a múzeum és a városi közkönyvtár közös elhelyezésének céljára. Az állam további 10.200 koronát biztosított az épület átalakítására, hogy az megfeleljen a két intézmény igényeinek. A felújítás az I. világháború eseményei miatt elmaradt, sőt az épület több helyiségét lakáscélra kiadták, és csak 1927-re költöztek ki az utolsó lakók.⁹ A könyvtár állományát 1919. április végén, a román megszállás idején szállították át az Imre József-féle házba.¹⁰ A könyvtár végül tíz éves kényszerszünet után, 1924. november 27-én nyitotta meg újra kapuit az olvasók előtt a földszinten, míg az emeleten 1928. július 1-én nyílt meg a múzeum néprajzi kiállítása. Bár a két közgyűjtemény vezetése 1919-től gyakorlatilag azonos volt,¹¹ és sorsuk közösen folyt, csak dr. Galyasi Miklós 1946. január 14-i kinevezése után történt meg hivatalos egyesítésük. A két közgyűjteményt magába foglaló egység azonban rövid idő után, 1950. január 1-én különvált az államosítás következtében. Tulajdonképpen ekkor jött létre a szakkönyvtár is, mivel az igazgató már a múzeum és a könyvtár különválása előtt elrendelte, hogy a városi könyvtár állományából minden 1850 előtti és tudo-

¹ KÖSZEGFALVI 2006, 11.

² KÖSZEGFALVI 2003, 19.

³ Szalay József (1870–1937) rendőrfőkapitány, író. 1906-ban a városi tanács megbízta az 1880-ban alapított városi közkönyvtár anyagának rendezésével, hogy az a közösség számára hozzáférhető legyen. KOVÁCS 2015, 256.

⁴ Székely János (1882–1945) könyvtáros. A városi könyvtár első kezelője 1907–1923 között. KOVÁCS 2015, 262.

⁵ KÖSZEGFALVI 2006, 16–17.

⁶ Tornyai János (1869–1936) festőművész. Az alföldi festészet iskolateremtő mestere. Barátaival megalapítja a Művészek Majolika és Agyagipari Telepét. Kezdeményezte a vásárhelyi múzeum megalapítását. KOVÁCS 2015, 278–279.

⁷ KISS 1958, 105.

⁸ Kiss Lajos (1881–1965) néprajzkutató. KOVÁCS 2015, 151–132. Kiss Lajos ekkor még fiatal színészként tevékenykedett, de a szervezőbizottság Tornyai János javaslatára őt jelölte ki a tárgyak összegyűjtésére. Ez a feladat új hivatás: a néprajzi gyűjtés és kutatás felé terelte. 1904-es gyűjtőmunkájának sikere révén ő lett a városi múzeum első múzeumőre 1905 és 1912 között. KISS 1958, 6–8.

⁹ NAGY 2019, 1398.

¹⁰ KÖSZEGFALVI 2006, 18.

¹¹ KÖSZEGFALVI 2006, 97.



6. kép: Csavarok, szögek helyei és kopások árulkodnak a szerkezet többszöri átalakításáról. Három felragasztott apró, gót betűs papírtöredék található a fa fenéklemezen, de sajnos értelmezhető szöfoszlányokat nem tartalmaz. A felső szerelőlapon a Parlpohone emblémája.

gója már gyenge, illetve valószínű, hogy a rugóházban lévő kenőanyag elöregedett és megkeményedett.⁸ A korábbi beavatkozások arra utalnak, hogy sokat használták. A pénzbedobó rendszer kiiktatása után a fiók már nem kizárólag a működtető érmék befogadására szolgált.⁹

A gramofon restaurálása nem követhette teljes mértékben a szakmai etika legfontosabb szabályát, mely szerint lehetőleg reverzibilis technikát kell alkalmazni. A munka tervezésekor figyelembe kellett venni, hogy a tölcsér esetében a korrózió nem távolítható el a meglévő festett felületek teljes megtartása mellett, és a károsodott és ép felületek teljes izolációja sem oldható meg a konzerválás során. Ezért Terendi Viktória néprajzkutató muzeológus munkatársammal próba után újra egyeztetve a teljes festett fém felületet érintő konzerválás mellett döntöttem. A restaurátori beavatkozás fent leírt módját az idő igazolhatja, de a megfelelő műtárgykörnyezet és a rendszeres ellenőrzés semmi esetre sem nélkülözhető.



7. kép: A gramofon restaurálás előtt és után.

Irodalom

Internetes források

<https://www.facebook.com/groups/1518125095152370> (2021. 11. 02.)

<http://www.musicart.hu/agoston/#alapismeretek> (2021. 11. 02.)

⁸ Ezúton köszönöm Dizskár Jenő gyűjtő személyes segítségét, aki a szerkezet és alkatrészeinek azonosításában, működésének értelmezésében közreműködött.

⁹ A pénzbedobó rendszer kiszérése után is működőképes maradt a gramofon.